

Lietuviškojo pasaulio atspindžiai DP stovyklų literatūros vadovėliuose: tautosakos sampratos analizė

JURGA DZIKAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Po Antrojo pasaulinio karo Vokietijos pabėgėlių stovyklose buvo leidžiamos literatūros mokymo priemonės. Straipsnyje plačiau aptariamas rašytojos ir mokytojos Petronėlės Orintaitės-Janutienės parengtas ir 1946 m. Augsburgio lietuvių gimnazijos rūpesčiu išleistas „Lietuvių literatūros konspektas“, o jei tiksliau – toji vadovėlio dalis, kurioje pateikiama glausta lietuvių tautosakos apžvalga. Į tyrimo lauką taip pat patenka kai kurie lietuvių savaitraščio „Žiburiai“ priede „Skaitymai“ skelbti tautosakos tekstai. Siekiama išsiaiškinti, kokias tautinės bendruomenės išlikimo alternatyvas, susiklosčius itin sudėtingoms ir nepalankioms istorinėms aplinkybėms, tautosakos sampratos pristatymu karo pabėgėlių stovyklos gimnazistui atveria vadovėlio pasakojimas ir „Skaitymuose“ išspausdinta tautosaka, kaip šioje ypatingoje situacijoje veikia tarpukario Lietuvos mokymo tradicija, kaip išskirtinio knygų ilgesio ir šaltinių stokos išprovokuotas reiškiasi atminties fenomenas.

RAKTAŽODŽIAI: DP stovyklos, lietuvių kultūra, tautosaka, vadovėliai, tautinė saviprata.

ANALIZĖS OBJEKTAS IR JO KONTEKSTAS

1944 m. iš Lietuvos pasitraukė ir Vakarų Europos šalyse atsidūrė apie 70 tūkstančių karo pabėgėlių, daugumą jų (apie 65 tūkst.) telkėsi Vokietijoje (Kairiūkštytė 2005: 340; Ereminas, Spečiūnas 2006: 478). Vokietijoje pabėgėliai buvo apgyvendinti perkeltųjų asmenų (angl. *displaced persons*; toliau – DP) stovyklose. Lietuvių gyvenimo karo pabėgėlių stovyklose tyrinėtojas Vincas Bartusevičius teigia, kad „pokario Vakarų Vokietijoje iš pradžių buvo 269 DP stovyklos, 113-oje gyveno ir lietuviai“ (Bartusevičius 2012: 84). Ten gyvendami jie atkūrė Lietuvoje veikusias visuomenines organizacijas, draugijas (ten pat: 190; Kuizininė 2003: 35), savo iniciatyva steigė darželius ir pradžios mokyklas, gimnazijas, progimnazijas, amatų ir specialiąsias mokyklas¹, studijavo universitetuose. Svetimame krašte lietuviai

1 1945–1946 m. DP stovyklose jau veikė 71 vaikų darželis, 112 pradžios mokyklų, 14 progimnazijų, 20 gimnazijų, amatų mokykla (Bartusevičius 2012: 155).

organizavo ir periodinių leidinių bei knygų leidybą: manoma, kad 1945–1952 m. „Vakarų Europoje dienos šviesą išvydo per 1000 lietuvių DP knygų“ (Misiūnas 2003: 75). Pirmaisiais gyvenimo DP stovyklose metais siekta palaikyti žmonių dvasią primenant lietuvių tautos gyvybingumą ir kūrybingumą, taip pat jos teisę būti laisva savo tėvynėje (Bieliauskas 1946: 36). To meto spaudoje buvo reiškiamas viltis sugrįžti į tėvynę ir, atrodo, tam sugrįžimui buvo aktyviai ruošiamasi:

Darome planus, telkiame jėgas – norime ne veltui šį laiką praleisti, ko daugiausia gera savo kraštui parsivežti (Janutienė 1946a: 67).

Iš Lietuvos pasitraukę inteligentijos atstovai suvokė, kad gyvenant tomis sąlygomis ypatingą dėmesį būtina skirti švietimo sričiai. Viena jų – Petronėlė Janutienė, parbrėžusi išsilavinimo, kultūros reikšmę tautos išlikimui:

Matėme, kaip lengvai ir greitai griūva didžiausi fabrikai, pelenais virsta puikių rūmų miestai, žūna brangūs turtai – ir tik dvasios lobis niekieno neišplėšiamas, jokių gaivalų nesunaikinamas. Kai visų anų turtų žmogus netenka, tai savo proto aukštumą, išsilavinimą, mokslą, kultūrą tebeturi, kol gyvas, nes šių dalykų jam niekas negali atimti. Todėl mums, mažai tautai, ypač svarbu išsiugdyti šias vertybes (ten pat).

Dar 1945 m. DP stovyklose susikūrė lietuviškų mokyklų tinklas, kurio priežiūra rūpinosi Lietuvių sąjungos valdybos sudaryta Švietimo komisija ir Knygų leidybos komisija. Įsteigtose pradžios mokyklose ir gimnazijose vadovautasi tarpukario Lietuvoje taikytomis mokymo programomis. Viena aktualiausių problemų tuomet buvo elementarių mokymo ir mokymosi priemonių – kreidos, sąsiuvininių, vadovėlių trūkumas (Bartusevičius 2012: 156, 160, 163). Tai gerokai apsunkino mokymo procesą, nes stokoiant vadovėlių mokytojai buvo priversti diktuoti, o mokiniai – užsirašyti aiškinamą medžiagą. Apie tokius užrašus, kurie mokiniams pakeisdavo vadovėlį, užsimenama net ir praėjus keleriems gyvenimo stovyklose metams, o karo pabėgėlių spaudoje pasigirsta ir kaltinimų Knygų leidybos komisijai, kaip neva nepajėgiantiai parūpinti reikiamo kiekio vadovėlių (Kelmūtis 1948: 3).

1945 m. pradžioje DP stovyklose pradėjus kurtis pirmosioms mokykloms, tais pačiais metais pasirodė ir pirmieji vadovėliai, o 1948-ieji „tapo paskutiniais reikšmingais vadovėlių leidyboje“ (Misiūnas 2004: 35, 189, 190)², nes vėliau jų buvo išleistas vos vienas kitas. Misiūnas studijoje „Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952“ sukonkretina, kad buvo išleistos dvidešimt penkios literatūros

2 Remigijaus Misiūno, tyrusio lietuvių DP leidybos situaciją, duomenimis, 1945–1948 m. Vokietijoje pasirodė 220 lietuviškų vadovėlių ir kitų mokymo procesui skirtų leidinių, ir tai sudarė apie 20 procentų visų DP stovyklose leidžiamų knygų (Misiūnas 2004: 189).

mokymo priemonės, iš kurių daugumą sudarė lietuvių arba visuotinės literatūros vadovėliai (ten pat: 196), bet nepateikia jų bibliografinio sąrašo. „Lietuvių išėivijos spaudos bibliografija 1945–2000“ nurodo nagrinėjamu laikotarpiu išėivijoje parengtus ir išleistus tris lietuvių literatūros vadovėlius, tris skaitinius (chrestomatijas), taip pat dvi perleistas tarpukario Lietuvos mokymo priemonės – literatūros teorijos vadovėlį ir skaitinius (Vėlavičienė, Poškutė, Karalienė 2002: 470–472, 489–491); kai kurių knygų pasirodė ir daugiau nei vienas leidimas.

1946 m. Augsburgio lietuvių gimnazija išleido čia mokytojavusios Petronėlės Janutienės³ parengtą „Lietuvių literatūros konspektą“, skirtą 5–8 klasėms⁴. 1947 m. pasirodė Prano Naujokaičio vadovėlis „Lietuvių literatūra: trumpas lietuvių literatūros istorijos kursas gimnazijai“, – 50 egzempliorių tiražu jį išleido Merbeko lietuvių gimnazija. Antroji vadovėlio laida gimnazistus ir jų mokytojus pasiekė tais pačiais metais Augustdorfe (ten Naujokaitis dirbo mokytoju), o 1948 m. Tiubingene leidykla „Patria“ jį išleido net 4000 egzempliorių tiražu⁵. Trečiasis Vokietijoje parengtas vadovėlis – Šeinfeldo lietuvių gimnazijos mokytojo Juozo Masilionio „Lietuvių literatūros istorija“, skirtas 5–8 klasėms, parašytas gimnazijos tėvų komiteto prašymu ir išleistas 1947 metais.

Visuose trijuose leidiniuose randame jų autorių pasisakymų, padedančių suprasti nelengvas vadovėlių rašymo aplinkybes. Daugiausia sunkumų kėlė literatūros, šaltinių trūkumas; skubėjimas, noras kuo greičiau patenkinti mokymo priemonių poreikį, regis, taip pat turėjo įtakos vadovėlių turinio kokybei. Štai Janutienė pabrėžia, kad rengiant „Lietuvių literatūros konspektą“ jai daugiausia teko kliautis savo atmintimi:

Konspektui šiek tiek naudotasi M. Miškinio „Liet. literatūra“ V ir VI kl.⁶, o šiaip visa rašyta iš atminties, tad vardų, pavadinimų ir datų tikslumas bei tinkama programinė proporcija – gal ne visur išlaikyta (Janutienė 1946b: 63).

-
- 3 „Lietuvių literatūros konspekto“ viršelyje nurodyta, kad darbo autorė yra Janutienė. Todėl kalbant apie Augsburgio periodą vartojama kaip tik ši autorės pavardė, jeigu nepasirašyta kitaip.
 - 4 Įdomi detalė: Janutienės vadovėlis išleistas to meto leidybai neįprastu A4 formatu, susegtas dviejose viršelio vietose, spausdintas rašomąja mašinėle, daugintas rotaprintu ant itin plono popieriaus, storėlesnis tik viršelis. Duomenų apie šio vadovėlio tiražą nepavyko rasti.
 - 5 Išėivijoje Naujokaičio vadovėlis buvo pastebėtas ir sulaukė gana prieštarinių vertinimų. Pavyzdžiui, Algirdas Julius Greimas jį įvertino kaip neturintį vedamosios minties, nepateikiantį objektyvaus nepriklausomo gyvenimo vaizdo ir tuo nuviliantį kiekvieną tautietį, kuris, paėmęs į rankas vadovėlį, turėjo teisę to tikėtis (Levina 2017: 128–129). Juozas Brazaitis – priešingai – pabrėžė, kad vadovėlio autorius puikiai suvokė tremtinių padėtį ir ši knyga yra svarbus ir brangus palydovas į emigracijos nežinią, kad ji, kaip ir Jono Balio „Lietuvių tautosakos skaitymai“, deda pagrindus tremties lituanistiniam mokslui (Brazaitis 1949: 83).
 - 6 Kalbama apie Motiejaus Miškinio vadovėlį „Lietuvių literatūra“, kurio pirma dalis išspausdinta Lietuvoje 1939 metais; vadovėlis buvo skirtas gimnazijų 4–5 klasėms ir mokytojų seminarijoms. Nurodydama klases Janutienė suklysta, – sunku pasakyti, ar tai atminties riktas ar paprasčiausia korektūros klaida.

Naujokaitis savąjį vadovėlį vadina skubos darbu ir sakosi jį parašęs „lygiai per penkias labai intensyvaus darbo savaites“ (Naujokaitis 1948: 5), neturėdamas pakankamai medžiagos. Panašiai kaip ir Janutienė, jis prisipažįsta daug kur turėjęs remtis vien tiktai atmintimi. Masilionis taip pat kalba apie atmintį kaip svarbiausią mokytojo atramą anomis aplinkybėmis, nes „mokytojui teko iš atminties atkurti ir rašytojų biografijas, ir jų veikalų siužetus, ir veikėjų vardus, ir charakteristikas, ir visa tai perteikti mokiniams, o šiems tik užsirašyti ir išmokti“ (Masilionis 1947: [3]). Įvairių autorių panašiai apibūdintas rašymo procesas galėtų rodyti, kad tuomet vadovėlis visų pirma laikytas pagalba mokytojui. Šią mintį paremia vadovėlio pratarinėje įrašyta atvira Masilionio pastaba, kad pateikiama „tik medžiaga lietuvių literatūros pamokoms“ ir jis nenorėtų vadinti jos vadovėliu (ten pat). Išėivijoje dirbę pedagogai atkreipia dėmesį į tai, kad susiklosčiusi situacija reikalavo nusižengti kai kuriems vadovėlio, įprastai skiriamo ir mokyti, ir savarankiškai mokytis, principams:

Daugiausia vietos užima tokie dalykai, kurie vadovėlyje vengtini, būtent, daugiausia ir nesivaržydamas vietos skyriau veikalų siužetams atpasakoti ir vienai kitai ištraukai duoti (ten pat).

Kadangi lietuviškoje tremties vargo mokykloje lietuviška knyga yra tik retas brangus svečias, dėl to stengtasi duoti ir pačių elementariausių žinių apie veikalus (kur galima, net veikalų turiniai perpasakojami), mažiau atsižvelgta į pačių mokinių savarankiško darbo principą (Naujokaitis 1948: 5–6).

Pažymėtina, kad, nepaisant to, jog vadovėliai pirmiausia buvo skirti konkrečioms gimnazijoms, jų autoriai apie tautiečių parengtus vadovėlius žinojo ir jais naudojosi: Naujokaitis ir Masilionis nurodo rėmėsi Janutienės „Lietuvių literatūros konspektu“. Taip pat galime rasti paliudijimų, kad vienai kuriai nors konkrečiai gimnazijai parašytas vadovėlis vėliau buvo perleidžiamas ir kitų gimnazijų poreikiams (Misiūnas 2004: 196). Be originalių, Vokietijoje parašytų lietuvių literatūros vadovėlių, buvo perleidžiamos ir tarpukario Lietuvos mokymo priemonės. Viena jų – Juozo Ambrazevičiaus „Literatūros teorija“, kurią 50 egzempliorių tiražu 1946 m. išleido Merbeko lietuvių gimnazija, o dar vienas jos leidimas po dvejų metų išėjo Šeinfelde (Ambrazevičius 1946, 1948).

Be vadovėlių, kita svarbi mokymo priemonių grupė, kompensavusi lietuviškos knygos trūkumą, buvo skaitiniai, arba chrestomatijos. 1945 m. Vysbadene veikusi lietuvių karo pabėgėlių leidykla „Giedra“ 200 egzempliorių tiražu išleido skaitinius „Lietuvos balsai: vaikams“. Knygelę sudarė vos dvylika puslapių su Maironio, Vinco Kudirkos, Bernardo Brazdžionio (Vytės Nemunėlio), Prano Mašoto, Antano

Miškinio, Leonardo Žitkevičiaus tekstais. Tais pačiais metais Hanau lietuvių pradžios mokykla išleido dvidešimt septynių puslapių chrestomatiją „Tėviškėlės aidas: IV skyriui“; 1947 m. pasirodė dar dvi, jau didesnės apimties, mokytojo Benedikto Babrausko parengtos knygos „Lietuvos keliu: skaitiniai lietuviškai ištrėmimo mokyklai“⁷. Siekiant patenkinti pabėgėlių stovyklose įsteigtų lietuviškų mokyklų poreikius, pirmaisiais pokario metais rūpintis perleisti ir tarpukariu Lietuvoje išėjusių mokymo medžiagą⁸. Ne vieną vadovėlį ar skaitinių knygą karo pabėgėliai, palikdami namus, spėjo įsimesti į savo lagaminus⁹.

Šiame straipsnyje atidžiau bus pažvelgiama tik į vieną vadovėlį – Janutienės „Lietuvių literatūros konspektą“. Vadovėlio leidyba rūpinosi Augsburguro lietuvių gimnazija, kurioje, 1946 m. duomenimis, mokėsi 195 mokiniai ir dirbo 30 mokytojų (Tremtinių... 1946: 87). Iš visų mūsų minėtų išėvių mokyklose Vokietijoje naudotų mokymo priemonių šis vadovėlis pasirinktas dėl kelių priežasčių. Viena vertus, tai pirmasis priverstinėje emigracijoje parašytas ir išleistas lietuvių literatūros vadovėlis, kuriuo, kaip jau buvo užsiminta, rėmėsi ir vėlesnių originalių lietuvių literatūros vadovėlių autoriai. Kita vertus, mums jis svarbus ir kaip vienintelė pirmaisiais gyvenimo išėvijoje metais išleista mokymo priemonė, kurioje, dar prieš 1948 m. Tiubingene pasirodant Balio „Lietuvių tautosakos skaitymams“, buvo pateikta glausta tautosakos apžvalga. Kitų autorių vadovėliuose ir tekstų rinkiniuose tautosaka netapo savarankišku objektu¹⁰.

Bandant atkurti „Lietuvių literatūros konspekto“ atsiradimo aplinkybes svarbu prisiminti, kad dar iki jo išleidimo Augsburgurojeėjusiame savaitraštyje „Žiburiai“

.....

7 Skaitinių atsiradimą Babrauskas leidinio pratarinėje paaiškina taip:

Lietuviškoji tremties mokykla sukurta ir klesti tauriųjų mokytojų dėka. Ypačiai sunkūs buvo pirmieji mokslo metai: daug teko vargti mokytojus bei mokinius telkiant krūvon, ieškant patalpų, sudarant programą, gaudant kur kieno atsivežtą vadovėlį. Jeigu iš viso lietuviška knyga reta viešnia skurdžiam tautiečio tremtinio lagamine, juoba retas lietuviškas vadovėlis. Gimtajai kalbai mokyti ir tautiškumui ugdyti visų pirma pasigendama savos literatūros chrestomatijos (Babrauskas 1947: 3).

8 Tarp tokių mokymo priemonių buvo Juozo Ambrazevičiaus su kolegomis parengti „Naujieji skaitymai“ (Ambrazevičius, Skrupskelienė, Vaičiulaitis [1947?]), taip pat septintojo leidimo sulaukęs Stepo Zobarsko vadovėlis „Aušrelė“ (1945).

9 Tai liudija pabėgėlių prisiminimai:

Jau ruduo, jau Lietuvoje reikėtų eiti į mokyklą. Tai ponas Kregždė suorganizavo lietuvišką mokyklą. Iš tos knygutės, kur Alytė [sesers dukra] [pašnekovės Marijos Plačienės sesers dukra – J. Dz.] atsivežė. Ji bėgdama nieko nepasiėmė, tik savo trečio skyriaus knygutę (Vanderstoep Petrauskaitė 2014: 237).

10 Pavyzdžiui, Naujokaitis apie tautosaką užsiminė vienut vienutėliu vadovėlio sakiniu: „Lietuviai, nuo seno turėję turtingą tautosaką, 14 ir 15 amž. sukūrė galingą valstybę, savo rašytinės literatūros ilgai neturėjo“ (Naujokaitis 1948: 7). Ambrazevičius pasitelkė tautosakos kūrinių pavyzdžių tik norėdamas pailustruoti kai kurias literatūros teorijos sąvokas (plg. Ambrazevičius 1948: 21a). Įvairių žanrų tautosakos kūrinių pavyzdžių galima rasti keliuose aptariamam laikotarpiu parengtuose arba perleistuose skaitiniuose (Babrauskas 1947: 7–37; Ambrazevičius, Skrupskelienė, Vaičiulaitis [1947?]: 7–56).

1945 m. buvo įsteigta literatūrinė skiltis „Mūsų skaitymai“ (skelbta 2, 3, 4 numeruose). Šios skilties atsiradimą šiame laikraštyje, o drauge ir bendrą ano meto lietuviškos knygos situaciją Vaclovas Kasakaitis, Augsburguro skyriaus švietimo tarybos pirmininkas, aiškino taip:

Išsiilgome savosios knygos, savosios grožinės literatūros: trūksta mums jų. Nėra sąlygų šią spragą veikiai užtaisyti. Norėtume ką paskaityti iš savosios literatūros, bet neturime. Ypačiai jaunimas serga savosios knygos ilgesiu. Mokykloje, paskaitose, pasikalbėjimuose jis girdi vyresnius kalbant apie mūsų rašytojus, girdi cituojant jų raštus, eilėraščius. Norėtų ir jis paskaityti savąjį poetą, rašytoją. Deja, nėra kur gauti... <...> Ir vyresniesiems tie skaitymai, kai neturi savosios knygos, bus pragiedrulėlis mūsų gyvenime (Kasakaitis 1945: 3).

„Mūsų skaitymų“ skiltyje buvo spausdinami grožinės lietuvių literatūros kūriniai ir jų ištraukos, taip pat Orintaitės-Janutienės parašyta apžvalga „Lietuvių literatūra. XX a.“, pradėta skelbti nuo ketvirtojo laikraščio numerio (Ž 1945, Nr. 4: 5). Vis dėlto atrodo, kad po kurio laiko leidėjų pradėta galvoti apie atskirą, didesnės apimties priedą, kuris tikslingiau tenkintų skaitytojų poreikius, ir netrukus vietoj „Mūsų skaitymų“ skilties „Žiburių“ skaitytojai pradėjo gauti priedą „Skaitymai“, pasirodžiusį drauge su septintuoju savaitraščio numeriu. Šį priedą ėmėsi redaguoti Janutienė¹¹, tačiau ji ir toliau rengė medžiagą XX a. lietuvių literatūros apžvalgai, kuri buvo skelbiama iki savaitraščio aštunto numerio.

Nuo 1945 m. lapkričio 17 d. iki 1946 m. birželio 15 d. buvo išleista trisdešimt „Skaitymų“ numerių – nedidelės apimties (visi po keturis puslapius, išskyrus Nr. 6 – aštuonių puslapių) 31x20 cm formato spaudinių, kuriuose publikuoti daugiausia grožiniai tekstai¹², kai kurie papildyti iliustracijomis, nuotraukomis ir labai trumpomis rašytojų ar kultūros veikėjų biografijomis. Susidaro įspūdis, kad „Skaitymais“ buvo norėta papildyti glaustą „Lietuvių literatūros konspekto“ pasakojimą. Šį spėjimą patvirtintų tai, kad abiejuose leidiniuose laikomasi to paties chronologinio medžiagos pateikimo principo: tiek „Skaitymai“, literatūrinis laikraščio priedas, tiek vadovėlis pradedami lietuvių tautosakos pristatymu (Janutienė

11 Redaktorė leidinyje nenurodoma; informacija apie ją imama iš Palukaitis 1993: 58.

12 „Skaitymuose“ buvo paskelbta ir negrožinių tekstų, pavyzdžiui, Simono Daukanto „Lietuvos girios senovėje“, „Lietuvių būdas“, „Lietuvių trobos“, „Lietuvių sodybos“ (S 1945, Nr. 3: 3–4), Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos botanikos veikalas „Taislius auguminis“ įžangos fragmentas (S 1945, Nr. 6: 2), Jono Basanavičiaus autobiografijos ištrauka (S 1945, Nr. 6: 5–6) bei jo parašytos ir 1883 m. „Aušros“ pirmame numeryje paskelbtos „Priekalbos“ ištrauka (S 1946, Nr. 7: 1). Įdomus nežinomo autoriaus tekstas „Mūsų gražioji tėvynė. Panemunėmis nuo Rumbonių ligi Birštono“, kuriame aprašoma Lietuvos gamta ir primenama apie tuos krašto istorijos įvykius, kurie atsiveria keliaujant Nemunu (S 1945, Nr. 6: 6–8).

1946b: 1–8). Pažymėsime, kad pirmasis „Skaitymų“ numeris buvo skirtas vien tautosakai, o vėlesniuose numeriuose buvo publikuojami tik pavieniai tautosakos pavyzdžiai; be to, konspektyvus Janutienės vadovėlio pobūdis lėmė itin mažą jame pateikiamų pavyzdžių kiekį, – „Skaitymai“, perspausdindami lietuvių literatūros kūrinius ir jų ištraukas, padėjo šią spragą užpildyti.

Pasakojimą apie lietuvių literatūrą pradėdama nuo tautosakos pristatymo, Janutienė tęsia tarpukario vadovėlių tradiciją. Leonardas Sauka yra pastebėjęs, kad kaip tik tarpukario mokymo programose ir įsitvirtino nuostata pažinti su lietuvių literatūra pradėti nuo tautosakos (Sauka 2006: 61). „Lietuvių literatūros konspekte“ Janutienė nusako tautosakos (sinonimiškai ji vadinama *liaudies kūryba*, *sakytine poezija*) sampratą, pabrėžia jos sakytinę prigimtį, kurią laiko esmine tautosakos tęstinumo, atsinaujinimo sąlyga (plg.: „Ji ėjo gyvu žodžiu iš lūpų į lūpas“; „liaudies lūpose ji kito, prisitaikydama jos [liaudies – *J. Dz.*] dvasiai“), susiedama su tautos kūrybiškumu („pati tauta visa tai sukūrė ir išsaugojo“) (Janutienė 1946b: 1). Vadovėlyje įvardijamos ir aptariamoms lietuvių tautosakos rūšys, išskiriant dainuotinę poeziją, pasakas bei padavimus ir smulkiąją tautosaką (ten pat: 1–8), taip pat glausčiai pristatoma tautosakos rinkimo istorija, kurios apžvalga pradėdama Pilypo Ruigio 1747 m. paskelbtomis lietuvių liaudies dainomis, o baigiama pabrėžiant, kad nuo „Aušros“ laikų tautosakai skiriama tinkama vieta kultūros lobyne, bei išvardijant žymius tautosakos rinkėjus ir aiškintojus – Antaną Baranauską, Joną Basanavičių, Eduardą Volterį, Adolfą Sabaliauską, Aukustį Robertą Niemį, Vincą Krėvę-Mickevičių (ten pat: 8). Į aštuonis vadovėlio puslapius sutalpintas tautosakos pristatymas iliustruojamas minimaliais tautosakiniais pavyzdžiais. Dainų eilutes autorė cituoja iš atminties (randame dvylika trumpų citatų, dažniausiai tai viena arba dvi dainos eilutės, kurios net ne visada skiriamos kabutėmis) arba perpasakoja:

Galbūt daugiausia epinio elemento liko tik dzūkų dainose; čia ypač dažnai minimas kunig.[aikštis] Šarūnas. Jis turi šimtus raitužėlių, gyvena Merkinėje, narsiai kovoja su gudais ir t. t. (ten pat: 2).

Pristatant pasakų siužetus nesilaikoma vieno kriterijaus: vienu atveju jie nusakomi primenant pasakos pradžios formulę arba pavadinimą, kitu – įvardijant teminę grupę (pvz., „Tai yra daugelis pasakų apie tris brolius, apie vargdienę, bet geraširdę mergaitę, patampančią karaliene“) ar lengvai atpažįstamą motyvą (pvz., „žmogus pasiverčia paukščiu, tampa nematomas etc.“). Kiek daugiau dėmesio skiriama tik pasakai „Eglė žalčių karalienė“, nes ji, pasak vadovėlio autorės, esanti „ryškiausia lietuviška mitinė pasaka“ (ten pat: 6).

Smulkiosios tautosakos vadovėlyje pateikiama tiek, kiek reikia žanrinei įvairovei atskleisti – dvidešimt vienetų: 4 patarlės, 3 priežodžiai, 7 mįslės, 3 burtų kategorijai

priskiriami magiškos kilmės posakiai ir 3 greitakalbės, kurias autorė vadina „aliteraciniais pasakojimais“ (ten pat).

Žvelgiant į Janutienės redaguotus „Skaitymus“ ir jos parašytą „Lietuvių literatūros konspektą“ kaip į vienas kitą papildančius leidinius, įdomu pasekti jais perduodamą tautosakos sampratą. Keliame prielaidą, kad susiklosčius sudėtingai ir itin nepalankiai istorinei situacijai autorė visų pirma siekė įtvirtinti į užsienį pasitraukusių tautiečių kultūrinėje atmintyje konkrečius tautosakos tekstus ir ugdyti tam tikrą tautinei bendruomenei priklausančio žmogaus savimonę. Pateikiami tautosakos kūriniai ir tautosakinė vadovėlio dalis turėję išsaugoti ir stiprinti lietuviškąją tapatybę – atliepti esamoms ir ruošti naujoms patirtims, pasiūlyti dvasines atramas. Taip pat jie turėję DP stovyklos vaikui atskleisti, kas yra gimtasis kraštas, savoji bendruomenė, kas ir koks toje bendruomenėje galiu būti aš pats, kas sieja mano tėvynę su pasauliu. Įdėmiai skaitant tautosakai skirtus konspekto puslapius galima atkurti perduodamą lietuviškojo gyvenimo paveikslą, atskleisti svarbiausius to paveikslu bruožus, suprasti, kokia žinia apie Lietuvą, kaip kraštą ir kaip valstybę, ir lietuvius buvo siunčiama karo pabėgėlių vaikui šiuo vadovėlio pasakojimu, ką jis buvo raginamas atminti, ką ir kodėl vadovėlio pasakojimas apie tautosaką ir „Skaitymuose“ skelbiami tautosakos tekstai įrašo į vaiko atmintį, kaip atsakoma į klausimą, ką reiškia būti lietuviu.

TYRIMO AKTUALUMAS

Pasirinktu aspektu DP stovyklose išleisti literatūros vadovėliai, skaitiniai ir periodikos leidiniai nei išeivijoje, nei Lietuvoje nebuvo bent kiek išsamiau tyrinėti, geriausiu atveju buvo tenkintasi vien jų paminėjimu. Štai, pavyzdžiui, Naujokaitis knygoje „Lietuvių literatūros istorija“ tik išvardija Vokietijoje parengtus ir išleistus vadovėlius – tai Janutienės „Lietuvių literatūros konspektas“ (Naujokaitis 1976a: 151), Babrausko „Lietuvos keliu“ (Naujokaitis 1976b: 341), Masilionio „Lietuvių literatūros istorija“ (ten pat: 342). Tokiūs pat nuostatos laikosi ir Vladas Kulbokas: leidinyje „Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje“ kaip vadovėlių autorius mini Babrauską, Orintaitę, Naujokaitį (Kulbokas 1982: 26, 101, 495), tačiau detaliau nieko neaptaria. Panašu, jog literatūros vadovėlių klausimas nebuvo aktualus ir apie 1945–1990 m. lietuvių egzodo literatūrą rašiusiems autoriams (Lietuvių egzodo... 1997); kita vertus, jie išsamiai apžvelgia grožinę asmenų, išeivijoje rašiusių vadovėlius, kūrybą. Pavyzdžiui, aptariant rašytojos Orintaitės-Janutienės literatūrinius darbus neužsimenama, kad pokario metais ji parengė du vadovėlius – „Lietuvių literatūros konspektą“ ir „Visuotinės literatūros konspektą“ (išleistas Augsburgėje 1946 m.) (Bradūnas 1997: 138–141; Jonynas 1997: 307–308). Rašytojas Antanas Vaičiulaitis pristatomas tik kaip vieno vadovėlio – „Visuotinės literatūros istorijos“ – bendraautoris (Liulevičienė 1997: 225), nors tarpukariu kartu su kitais

autorais jis parengė ir 1–3 klasėms skirtus lietuvių literatūros vadovėlius „Naujieji skaitymai“. 1947 m. Vokietijos DP stovyklose buvo perleista „Visuotinės literatūros istorija“ (2 d.) ir „Naujieji skaitymai: I klasei“¹³.

Pastarųjų dviejų dešimtmečių egzodo literatūros ir kultūros tyrimai Lietuvoje literatūros vadovėlio klausimą vertina dviem aspektais. Dalia Kuizininė vadovėlius mini aptardama, kaip pirmaisiais pokario metais kūrėjai prisidėjo sprendžiant esmingiausią tautos praradimo ar išlikimo dilemą. Pasak literatūrologės, „[d]auguma rašytojų greta literatūrinio darbo dalį savo laiko skyrė lietuviškosios bendruomenės reikalams: mokytojavo, rašė vadovėlius, sudarinėjo literatūros chrestomatijas“ (Kuizininė 2003: 15). Be to, ji pastebi, kad Vokietijos DP stovyklose kultūrinė spauda įsipareigojo švietėjiškai misijai¹⁴: pirmaisiais priverstinės emigracijos metais spausdino lietuvių ir visuotinės literatūros klasikos ištraukas, literatūros teorijos straipsnius, kai kurių autorių analitines studijas (ten pat: 37). Misiūnas aptariamo laikotarpio vadovėlius pristato lietuvių DP leidybos 1945–1952 m. kontekste: pabrėžia literatūrai skirtų mokymo priemonių gausą, išryškina sudėtingas rengimo ir leidybos aplinkybes, įvardija kelių pasirinktų leidinių turinio struktūrą ir reikšmę to meto lituanistinei leidybai (Misiūnas 2003: 196–199). Taigi šiuo metu turimi duomenys leidžia teigti, kad lietuvių literatūros ir kultūros procesų tyrėjai nesigilino į tautosakos sampratą pristatymą aptariamo laikotarpio vadovėliuose.

Tarpukario Lietuvos literatūros vadovėlius, be jokios abejonės, dariusius įtaką DP stovyklose parengtiems ir išleistiems literatūros vadovėliams, studijavo Teresė Bukauskienė ir Stasė Matulaitienė. Šių tyrėjų darbuose užsimenama ir apie tautosaką, kaip literatūros kurso dalį. Bukauskienė monografijoje „Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.)“ tautosaką pristatymą glaustai aptaria skyriuje „1918–1940 metų lietuvių literatūros vadovėliai“¹⁵. Matulaitienės sudarytoje metodikos darbų chrestomatijoje „Kaip mokyta literatūros“ išryškintos svarbiausios

.....
13 Pastarojo vadovėlio išleidimo data DP stovykloje – 1947 m. – numanoma (žr. Vėlavičienė, Poškutė, Karalienė 2002: 470).

14 Plg. Miunchene 1945 m.ėjusiame išėivių laikraštyje „Aidai“ išsakytą nuomonę:

Mūsų išėivijoje šiandien jau veikia ištisa eilė mokyklų, gimnazijų ir kitų panašios rūšies institucijų. Trūkumas vadovėlių, trūkumas, kaip sakėme, spausdinto žodžio mus verčia ir į šią sritį atkreipti savo dėmesį ir čia, kiek galima, ateiti talkon. Dėl to ateityje bus dedami ir tokie dalykai, kurie ne tik visiems mūsų skaitytojams, bet ypatingai mūsų mokykloms bus vertingi. Jeigu ir toliau mokytojams teks dirbti be vadovėlių, tai „Aidai“ įsives skyrių, kuriame bus dedamos bent svarbesniųjų dalykų, ypač lietuvių k.[albos] ir Lietuvos istorijos, santraukos. Šitai kiek galint sėkmingiau įvykdyti, tikimės, padės mums mokytojai (Su naujomis... 1945: 1).

15 Monografijoje detalai apžvelgiami 1918–1939 m. parašyti Kazio Bizausko, Motiejaus Gustaičio, Jono Norkaus, Zigmanto Kuzmickio, Juozo Ambrazevičiaus, Alinos Skrupskelienės, Antano Vaičiulaičio, Motiejaus Miškinio vadovėliai lietuvių literatūrai mokyti, aptariama, kaip juose perteikta tautosakos samprata, kreipiamas dėmesys į tautosakos kūrinių atranką ir jų panaudojimą aiškinant literatūros teorijos klausimus, formuluojant užduotis (Bukauskienė 1993: 97–153).

tautosakos didaktikos tarpukario Lietuvoje gairės. Šioje knygoje publikuojami 1925–1940 m. Lietuvos spaudoje pasirodę Jono Balio, Juozo Ambrazevičiaus, Petro Būtėno, Antano Giedriaus tekstai, skirti tautosakos auklėjamajai reikšmei aptarti, jos nagrinėjimui mokykloje. Į chrestomatiją įtraukiamas ir Antano Šerkšno parengtas pamokos apie lietuvių raudas konspektas. Įvadiniamame straipsnyje autorė išskiria tautosakos mokymo koncepcijos, susiformavusios ketvirtajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, bruožus: liaudies kūryba turėjusi mokinį suartinti su tėviške, o per ją – su tėvyne; tautosaka mokykloje reiškė daugiau nei vien tik dalyką – ji turėjo tapti pagrindine visus telkiančia idėja, puoselėjama ir kitų disciplinų mokytojų; tautosakos mokymo būdai turėjo atskleisti moksleiviams liaudies kūryboje glūdinčią tautos dvasią ir padėti su ja suaugti (Matulaitienė 1997: 75).

Mokykliniai literatūros vadovėliai, skaitiniai ir juos atstojusi ar papildžiusi periodika iki šiol buvo matoma didžiosios literatūros tyrimų paraštėje: tyrinėtojų darbuose ši literatūra minima, tačiau išsamiau nenagrinėjama, nebandoma nustatyti, kokie ir kaip literatūros tekstai mokyklinėje lituanistikoje išsaugomi, kaip ir kodėl jie perkuriami (jei perkuriami) ir kaip tampa (jei tampa) literatūros kanono dalimi. Atidesniu žvilgsniu į literatūros vadovėlius pažvelgia tik pedagogikos istorikai ir leidybos istorijos tyrinėtojai. Viktorija Šeina, aptarusi Maironį tarpukario mokykloje, šią tendenciją susieja su „lietuvių literatūrologijoje ligi šiol menkai teįsisąmoninta švietimo institucijų kanonizacine galia“ (Šeina 2017: 33–34). DP stovyklose išleistų vadovėlių tyrimai galėtų bent iš dalies šią spragą užpildyti.

TAUTA SAVO SENOVĖJE

Filosofas Kęstutis Kazimieras Girnius, aptardamas tautos ir nacionalizmo santykį, pabrėžia, kad tarpukario Lietuvoje „didžiavimasis didinga praeitimi buvo svarbus veiksnys telkiant tautą ir nustatant tautinę tapatybę“. Aukštinama „garbinga praeitis, kraujo ryšiai, kai kurie steigiamieji mitai“ (Girnius 2002: 304) teigė objektyvųjį tautiškumo pradą, pagrindžiantį prigimtinę, paveldimą tapatybę. Tarpukario Lietuvos filosofai Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina tautinio tapatumo formavimąsi siejo su kultūriniu kalbos vaidmeniu. Šalkauskis teigė, kad tik „sąryšyje su tautosaka ir literatūra žmonių mąstysena ir pasaulėžvalga įgauna tą savotišką pobūdį, kuris charakterizuoja tautinę individualybę“ (Šalkauskis 1933: 108). Jo mokinys Maceina tautinį auklėjimą suvokė ir kaip kalbos, ir kaip literatūros mokymąsi: kalba moko „tautiškai mąstyti“, literatūra – „tautiškai jausti ir pasisakyti“ (Maceina 1934). Ypatinę reikšmę suteikdamas tautinėms pasakoms ir legendoms, tautiniams padavimams ir mitams, filosofas pabrėžė, jog literatūros tekstai „perkelia vaiką į kitą pasaulį <...> ir jis gyvena tai, ką tauta yra gyvenusi prieš keliolika amžių“ (ten pat). Pasak Girniaus, „žmogus įsirikiuoja į daugelį kartų aprėpiančią grandinę žmonių“ (Girnius 2015: 19).

Siekis apibrėžti objektyvųjį tautiškumo pradą taip pat reiškėsi tautinio herojinio epo paieškomis ir pastangomis tautos senovę susieti su mitais. Lietuviškojo epo paieškos nebuvo tarpukario Lietuvos fenomenas. Pasak literatūrologo Gintaro Lazdyno, dar pirmame „Aušros“ numeryje (1883) Jurgis Mikšas lietuviškuoju herojiniu epu paskelbė Juzefo Ignaco Kraševskio „Vitolio raudą“. Šią idėją, gindamas lietuviškų motyvų autentiškumą, palaikė Andrius Vištelis-Višteliauskas (Lazdynas 2013: 79, 80). Epui „išnykus“, jo (at)kūrimo XX a. pirmaisiais dešimtmečiais ėmėsi Vincas Krėvė („Šarūnas“)¹⁶, Vaižgantas („Pragiedruliai“), Faustas Kirša („Rimgaudo žygis“), Vincas Pietaris („Kova ties Žalgiriais“) ir kiti lietuvių rašytojai (plačiau žr. Lazdynas 2013). Pastebėtina, kad šio poreikio realizavimas buvo aktualus ir sovietinės okupacijos metais¹⁷, ir tik atgavus nepriklausomybę¹⁸, ir XXI a. pradžioje¹⁹. Lazdynas iškelia idėją, kad epo ilgesys ir noras jį surasti, atkurti, sukurti rodo epo turėjimą esant didžiuliu dvasiniu tautos poreikiu, su kuriuo XIX a. pirmojoje pusėje susidūrė beveik visos Europos tautos (ten pat: 82). Daujotytė epą laiko svarbiausiu kultūriniu tekstu, didžiąja lietuvių kultūros prarastimi ir primena, kad tarpukario Lietuvoje valstybingumo kultūra buvo puoselėjama užmezgant ryšius su autentiška senove (Daujotytė 1990: 10, 14).

Pažymėtina, kad Janutienė tautosakai skirtą vadovėlio dalį taip pat pradeda nuo epo pristatymo. Mums šiuo atveju įdomu pasekti, kaip autorė plėtoja itin glaustą, į vieną puslapį sutalpintą (Janutienė 1946b: 1) pasakojimą apie lietuvišką epą ir kokius jo sampratai svarbius akcentus bando išryškinti. Atkreipusi dėmesį, kad „išstis didesnis“ lietuvių epas neišliko, jo egzistavimą autorė grindžia pasiremama senaisiais rašytiniais šaltiniais – metraščiais, istorikų veikalais, apibendrindama įvairių svetimtaučių liudijimus apie lietuvius:

16 „Nėra abejonių, kad širdies gilumoje Krėvė siekė atkurti lietuvių nacionalinį epą“ (Daujotytė 1990: 16).

17 Prisimintinas Kazio Borutos romanas „Baltaragio malūnas“. Pokariu rašytojas, aiškindamas „Baltaragio malūno“ kilmės klausimą, jo atsiradimą siejo su noru sukurti paprastą epą, kuris suteiktų galimybę pasakoti apie paprastus krašto žmones (Striogaitė 2005: 248–249). Greimas pastebi, kad Borutos romane esama epopėjos akcentų, ir teigia, jog tai leidžia šį kūrinį gretinti su graikų, prancūzų ar suomių epu (Levina 2019: 125).

18 1993–1994 m. kilo karštos diskusijos dėl Antano Šmulksčio-Paparonio (1886–1951) sukurto nacionalinio lietuvių epo „Pasakų atošvaistos“, kuris buvo publikuotas tik 1993 metais. Kai kas šį kūrinį sutiko labai entuziastingai (pvz., Justinas Marcinkevičius teigė, jog „[a]trodė, lyg epas pats būtų save sukūręs, o šiandien atkastas, sušvito visu savo originalumu, grožiu ir žaisminga išmintimi: norit tikėkit, norit ne...“ (Marcinkevičius 1993: 7–8), o Viktorija Daujotytė pabrėžė, kad tai esąs iškiliausias „iš daugelio buvusių ir esančių šios rūšies bandymų“ – Daujotytė 1993: 132), bet buvo ir tokių, kurie jį vertino gana nepalankiai, netgi ironiškai (žr. Geda 1994: 3).

19 2000 m. pasirodžiusį Vytauto Naruševičiaus kūrinį „Žalioji rūtelė: liaudies dainų poema. Lietuvių tautos lyrinis valstiečių šeimos epas“ Bronislava Kerbelytė savo recenzijoje įvertino kaip „liaudies kūrybos diskreditavimo ir savavališko darymo pavyzdį“; ji pabrėžė, kad autorius nežino, „kuo epas skiriasi nuo lyrikos“, kad liaudies dainos sudaromos, o skaitytojas klaidinamas (Kerbelytė 2002: 310).

Svetimtaučiai keleiviai, lankęsi 9 a. Prūsijoje ir Lietuvoje, rašo, kad čia mirusieji karžygiai buvo pagerbiami tam tikromis giesmėmis apie jų darbus ir nuopelnus“. 13 a. raštas net liudija, kad tie dainiai vadinęsi tulisonys ir ligosonys [ligašonys – J. Dz.]. Dluogošas mini, kad Gedimino duktė, ištekėjusi už lenkų karal.[aičio] Kazimiero, dainuodavusi „barbariškas“ /t. y. nekrikščioniškas/²⁰ dainas. Strijkovskis /16 a./ irgi tvirtina, kad būta karžygių giesmių, net dar ir jo laikais dainuojamų. Jis net cituoja posmą dainos apie Daumantą /„Ne taip gaila man pilelės, kaip man gaila narsių karelių ir bajorų, ugnyje degančių“ / (ten pat).

Aukštojo luomo – bajorijos aplinkoje sukurtą epą autorė idealizuoja pristatydama jį kaip vertą įtraukimo ir gėrėjimosi, rašo, kad „tikrasis, senovinis lietuvių epas apie savuosius karžygius turėjo būti įdomesnis ir gražesnis“ (ten pat: 2). Svarstydamą epą išnykimo priežastis, Janutienė mano, kad tai susiję su svetimųjų įtaka ir sumenkusiu aukštojo luomo kalbiniu sąmoningumu. Sulenkėjusi bajorija niekino lietuvišką senovę, išsižadėjo lietuvių kalbos, tad ir lietuvių sukurtas epas jai tapo nebereikalingas (ten pat). Greičiausiai pritardama XX a. pirmojoje pusėje vyravusiai nuomonei, kad lietuvių epą vis dėlto būta, vadovėlio autorė išskiria dzūkų dainas apie kunigaikštį Šarūną²¹, kuriose ji linkusi išvelgti daugiausia išlikusio epinio elemento. Atrodo, kad aptardama epą problemą ji rėmėsi Miškinio vadovėliu ir iš esmės pakartotojo daugelį šio literatūrologo minčių apie epą kilmę ir prigimtį. Tiesa, nors, skirtingai nei Miškinis, sąvokos *herojinis / istorinis epas* jai nevaržė²², bet kaip tik tokio epą sampratą perteikia – gražina vadovėlio adresatą į garbingą tautos praeitį, kai tėvynę nuo priešų gynė narsūs karžygiai ir didingi valdovai, sykiu pabrėžia, kad tai, kas turėta, ataidi iki šiol, kad ir nuotrupomis liaudies dainose.

Mitinio epą sąvoka „Lietuvių literatūros konspekte“ pavartota tik vieną kartą, kai autorė užsimena apie dainose aptinkamas mitinio epą nuotrupas, šį teiginį iliustruodama dainos „Mėnuo saulužę vedė“, žinomos iš Liudviko Rėzos dainų rinkinio „Dainos, oder Littauische Volkslieder“ (1825), pirmuoju posmu²³.

.....
20 Pasvirieji brūkšniai „Lietuvių literatūros konspekte“ pakeičia skliaustus; spėtina, kad tai susiję su turėtomis spaudos galimybėmis.

21 Lietuvių folkloristikoje laikomasi nuostatos, kad Krėvės tarpukariu paskelbtos šarūniškosios tematikos dainos nėra tinkamos siekiant remtis autentiškais žodinio paveldo pavyzdžiais. Diskusija Krėvės skelbtos tautosakos autentiškumo klausimu prasidėjo dar tarpukariu. Ypač griežtai šiuo klausimu pasisakė Balys, teigdamas, kad liaudiškų elementų stilizacija neleidžia dainų apie Šarūną priskirti tautosakai ir pasinaudoti jomis mokslo reikalams. Pats Krėvė teigė šias dainas esant epinės poemos likučiais (plačiau žr. Daugirdaitė 2007: 300–304).

22 Vadovėlyje kalbėdama apie epą Janutienė kartais sinonimiškai vartoja terminus *daina, giesmė, karžyginė giesmė* (Janutienė 1946b: 1–2).

23 Visas šios dainos tekstas su priedais „Liaudies mitologinė daina“ buvo paskelbtas pirmajame „Skaitymų“ numeryje (S 1945, Nr 1: 4). Tame pačiame leidinyje buvo publikuota ir „Saulė motušė“, kurią Janutienė taip pat priskyrė mitologinių dainų grupei (S 1945, Nr. 1: 3).

Pažymėtina, kad Miškinio vadovėlis, kuriuo rengdama „Lietuvių literatūros konspektą“ rėmėsi Janutienė, buvo vienintelis tarpukariu išleistas literatūros vadovėlis, aptariantis lietuvišką epą, tačiau ne vienintelis, kuriame tautos senovė siejama su mitais. Apie senovę, kaip ikirikščioniškos bendruomenės pasaulėžiūros metą, literatūros pamokose dar kalbama aptariant mitologines dainas ir pasakas. Į daugelį tarpukario Lietuvos vadovėlių iš minėto Rėzos rinkinio²⁴ pateko daina „Mėnuo saulužę vedė“ (skelbta ir pavadinimu „Mėnesio svodba“), kuri vieniems padėjo iliustruoti mintį, kad epinio pobūdžio dainose užsiliko animistinės pasaulėžiūros pėdsakų, kitiems leido parodyti sąsają su pirmykšte religija, gamtos ir protėvių kultais. Dainą į mokykloms skirtus tekstų rinkinius įtraukė ir kiti to meto skaitinių sudarytojai bei vadovėlių autoriai, joje išvelgę senovės tikėjimo, mitų atspindžių ir todėl priskyre prie seniausių liaudies dainų (Norkus 1930: 73; Ambrazevičius, Skrupskelienė, Vaičiulaitis 1938: 56)²⁵.

Mitologinės pasakos vieta atitenka liaudies pasakai „Eglė žalčių karalienė“. Kaip tik ši pasaka yra pirmasis Janutienės redaguotuose „Skaitymuose“ skelbiamas tekstas. Vargu ar tai atsitiktinis pasirinkimas. Pasak Saukos, XX a. pirmojoje pusėje pasaka pradėta populiarinti per mokyklas (Sauka 2008: 14). Janutienė, 1929 m. pabaigusi Lietuvos universitetą²⁶ ir iki pasitraukimo 1944–aisias į Vakarų mokytojavusi įvairiose lietuvių gimnazijose, susidūrė su tarpukario literatūros vadovėliuose pateikiama šios pasakos interpretacija ir perėmė esmines jos interpretavimo kryptis. Palyginkime, kaip šią pasaką nagrinėja mokyklai skirti tarpukario leidiniai ir kokius akcentus sudėlioja Janutienė „Lietuvių literatūros konspekte“. Pabrėžtina, kad tiek „Skaitymuose“, tiek aptariamuose vadovėliuose pateikiamas visas pasakos tekstas – Giedriaus stilizacija (Giedrius 1930: 3–9), ilgainiui tapusi kanonizuota mokyklai skirtų leidinių pasakos versija²⁷.

Pasakos suvokimo kryptys, kurias Janutienė išryškina vadovėlyje, atpažįstamos ir jau minėtuose tarpukario Lietuvoje išleistuose Norkaus, Kuzmickio ir Miškinio vadovėliuose. Iš jų Janutienė perima pasakos kilmės iš mito idėją (plg. Norkus 1926: 48), susitelkia į tuos pačius mitinius motyvus – žalčio garbinimą, pasivertimą medžiais (plg. Kuzmickis 1936: 96). Išsamiausiai pasaka „Eglė žalčių karalienė“

24 Bronė Stundžienė atkreipia dėmesį į Mykolo Biržiškos pasvarstymus apie tai, kad Rėza redaguvo skelbiamas liaudies dainas. Ypač tai pasakytina apie retąsias mitologines dainas. Folkloristė mitologinės plotmės kūrinius vertina kaip Rėzos siekį „sena baltiška pasaulėrega sustiprinti bei dar labiau įreikšminti lietuvių dainų vertę“ (Stundžienė 2018: 62, 74).

25 Tekstai iš tarpukariu susiformavusio, chrestomatiniu tapusio tautosakos kūrinių rinkinio pateko ir į DP stovyklose išleistas lietuvių literatūros mokymo priemonės. Tarp jų – minėti, mokyklinių programų išpopuliarinti kūriniai: daina „Mėnuo saulužę vedė“ ir pasaka „Eglė žalčių karalienė“ (Babrauskas 1947: 7, 14–17; Ambrazevičius, Skrupskelienė, Vaičiulaitis [1947?]: 17–23, 47).

26 1930 m. birželio 7 d. Lietuvos universitetui suteiktas Vytauto Didžiojo universiteto vardas.

27 Saukos nuomone, Giedriaus pasakos versijoje „savotiškai sujungti du variantai“ (Sauka 2007: 24).

tarpukariu buvo pristatyta Miškinio vadovėlyje. Jame taip pat pabrėžtas pasakos mitiškumas, aptarta animistinės pasaulėžiūros raiška, žalčių kultas. Pažymėtina, kad Miškinis pasakos vertę siejo su jos senumu ir lietuviškumu, šias dvi vertės kategorijas siedamas su kalba: „apie pasakos senumą kalba ir slapti burtų žodžiai“, nes jie „išlaikė dar ir savo ritmą, t. y. senovišką formą“; „lyrizmas [turimas omenyje buriamųjų žodžių kuriamas lyrizmas – J. Dz.] šią originalią lietuvišką pasaką daro itin artimą lietuviškai dainai“ (Miškinis 1939: 82–83). Pasakos analizėje subtiliai plėtota atpažįstamumo idėja, teigiant, kad jos mitinis elementas kuria realybės įspūdį: „Šios pasakos veikėjai – ne abstrakcijos ir ne simboliai, bet gyvi ir mums suprantami žmonės su visomis jų savybėmis“ (ten pat: 82). Tai, kas išsaugojo senovišką dvasią, yra realu ir gyva – atpažįstama ir suprantama. Vartant tarpukario vadovėlius matyti, kad jų autoriai šią pasaką suvokė ir teigė kaip gryniausią lietuviškumo reprezentaciją: lietuviškumas atpažįstamas ne tik per pasaulėžiūrą, bet ir per gyvą praeities ir dabarties ryšį, per asmens patiriamus jausmus ir santykius. Šitaip per mokyklinio tautosakos tekstų kanono formuojamą reikšmių lauką tautos praeitis buvo susiejama su dabartimi ir rodytas praeities pasakojimų gyvybingumas kuriant dabarties gyvenimą.

Gali būti, kad pasakai įsitvirtinti mokyklos programoje padėjo ir išsami jos analizė, pasiūliusi pasakos interpretacijos kryptį (Katilius 1938). Eugenijus Žmuida pastebi, kad Viktoro Katiliaus „iškelta Eglės moralinės ištikimybės idėja apskritai yra bene populiariausia pasakos suvokimo kryptis“ (Žmuida 2011: 161), kuri netruko įsigalėti ir kai kuriuose tarpukario vadovėliuose. Viena iš jų, Eglę pavadinus „tikra lietuvių mergaitė“, mokinio klausia: „Kokio ji būdo? Kam ji labiau atsidavus: savo giminei ar vyrui? Kuriuose įvykiuose jos paveikslas gražiausias?“ (Ambrasevičius, Skrupskelienė, Vaičiulaitis 1938: 25). Atsakymai į šiuos klausimus turėtų atskleisti, iš kokių būdo savybių ir asmens pasirinkimų lietuviškumą atpažįstame, kas ir kada suteikia jam grožio matmenį.

Janutienė „Eglę žalčių karalienė“, palyginti su kitomis pasakomis, aptaria išsamiausiai: pabrėžia pasakos mitiškumą, vadindama ją „ryškiausia lietuviška mitine pasaka“ (Janutienė 1946b: 6). Šis kūrinys suteikia autorei progą kalbėti ir apie senovės lietuvių animistinę pasaulėžiūrą, ypatingą veikėjų psichologiją ir žalčio kultą, taip pat leidžia pabrėžti lietuvišką pasakos kilmę, kurią „rodo ritmiški burtų žodžiai“ (ten pat). Šitaip pedagogė išlaiko ir karo pabėgėlių stovyklose atsidūrusiems lietuvių moksleiviams perduoda tarpukario Lietuvos vadovėliuose susiformavusią pasakos interpretavimo kryptį. Įdomu ir tai, kad „Skaitymuose“, kuriuose nedaug iliustracijų, ši pasaka pradedama ir užsklendžiama nespaltotomis Kazio Šimonio iliustracijomis iš Antano Giedriaus stilizuotų lietuvių liaudies pasakų rinktinės²⁸.

28 Pirmojoje iliustracijoje – pasakiškai gražūs žalčio rūmai, antroje vaizduojama į sielvartą panirusi Eglė, vilkinti tautiniais drabužiais (S 1945, Nr. 1: 1–2).

Taigi DP stovyklos mokiniui pateikiami tie tautosakos tekstai, per kuriuos užmezgamas ryšys su seniausia paveldima tautos žmogaus patirtimi. Lietuviškojo epo klausimo pristatymas, pasaka „Eglė žalčių karalienė“, mitologinės dainos leidžia priartėti prie esminių tautos žmogaus pasaulėžiūros taškų – ypatingo gamtos jėgų garbinimo, gyvenimą pratęšiančių arba jį užsklendžiančių asmeninio pasirinkimo situacijų, ištikimybės gimtajam kraštui, savo kalbai ir savo artimui idėjos. Netekus valstybės ir atsidūrus svetimame krašte, literatūros mokymas tapo galimybe per pačius seniausius tekstus atverti tautinės savipratos jausmą ir išgyventi tąsą iš žilos senovės į ateitį nuojautą.

TAUTA SAVO ISTORIJOJE – ĮVYKIAI, VIETOS, VARDAI

Glaustai pristatydamą lietuvių tautosakos kursą Janutienė bando perduoti istorinį pasakojimą ir išgryninti egzistencinę tautos laikyseną sudėtingose pasirinkimo situacijose. Tautos žmogus jau veikia ne mito, bet istorijos laike. Šioje vietoje keltinas klausimas, kas ir kodėl atmenama, kokie Lietuvos istorijos įvykiai įvardijami, iš kokios perspektyvos jie interpretuojami.

Istorinių įvykių ir reiškinių grandinė „Lietuvių literatūros konspekte“ pradeda IX amžiuje baltų žemėse apsilankiusių keleivių pastebėjimais, kaip mirę karžygiai čia pagerbiami „tam tikromis giesmėmis apie jų darbus ir nuopelnus“ (ten pat: 1), ir baigiama XIX a. pabaiga, reikšmingai susiejama su aušrininkų epocha, nuo kurios „tautosaka užima tinkamą vietą mūsų kultūriniame lobyne“ (ten pat: 8); būtent „Aušros“ laikai žymi deramą santykio su tradicine kultūra atkūrimą. Atrodo, Janutienė siekė pabrėžti, kad praeities įvykiai gali tapti ir tautos istorinės bei folklorinės atminties dalimi, virsdami kūriniais apie išskirtinius laimėjimus, ypatingą žmonių sutelktį ir pralaimėjimus ar tautos žmogaus likimą istorijoje. Šiai nuomonei ji ieško atsvaros dainuojamojoje kūryboje, primindama dainą apie lietuvių nugalėtus švedus Kuršių žemėje ir prie Kircholmo 1605 m., dainas apie 1831 ir 1863 m. sukilimus, raudojimą išlydint rekrutus ir tremtinius (ten pat: 1, 2). Pasak Girniaus, tautos narius „didžiosios netektys ir pralaimėjimai labiau įpareigoja negu garbingi žygiai, bet svarbiausia tai, kad ir vienas, ir kitas įpareigoja“ (Girnius 2011: 373). Tikėtina, kad šią į(si)pareigojimo pastangą norėta perduoti vadovėlio pasakojimu.

„Skaitymuose“ paskelbtos dainos papildoma vadovėlio pasakojimą. Jos atskleidžia tautos žmogaus, susidūrusio su istorijos negandomis, savijautą. Viena tokių – liaudyje paplitusi Antano Juozo Jokūbaičio–Jovaro daina „Sudiev, sesutės lietuvaitės“ (S 1946, Nr. 10: 4)²⁹. Joje išsakomi į užsienį išvykstančio ir gimtuosius namus paliekančio žmo-

29 „Skaitymuose“ ši literatūrinės kilmės daina skelbiama pavadinimu „Daina atsiveikinant su tėvyne“ ir pateikiama kaip anoniminis liaudies kūrybos pavyzdys. Ją lydinti pastaba: „Užrašyta

gaus jausmai leidžia manyti, kad šis tekstas ne atsitiktinai pateko į lietuvių karo pabėgėlių spaudą. Tautosakos tyrinėtoja Jurga Sadauskienė teigia, kad XX a. pirmojoje pusėje ši daina buvusi viena populiariausių tarp dainuojamų kūrinių, išreiškusių tėviškės netekties, išėjimo iš gimtųjų namų jausmą (Sadauskienė 2007: 339). Dainos lyrinis subjektas prigimtinę žemę, tėvynę Lietuvą, suvokia kaip vienintelę erdvę, kurioje tautos žmogus gali patirti laimę ir bendrumo su kitais jausmą. Prigimtinė žeme, ją palikus, tampa dainavimas. Lyrinis subjektas pasižada: „Tėvynei Lietuvai brangiausiai / Siūsiu vainiką iš dainų.“ Per dainą išsaugomi ryšiai, atmenami savieji: „Ir ten atminsiu seses savo / Ir liūdnos dainos pas jas bėgs.“ „Daina atsisveikinant su tėvyne“ vienintelė iš „Skaitymuose“ skelbiamų dainų, kurioje atveriamas tautos žmogaus, paliekančio savą kraštą, būseną. Į savo redaguojamą laikraščio literatūrinį priedą Janutienė šį tekstą greičiausia įtraukė sąmoningai. Karo pabėgėlių stovyklos gimnazistui, išgyvenančiam dramatišką tėvynės netektį, pateikta daina leido išryškinti kelias tautinei savipratai svarbias kryptis: tautos žmogus praeityje jau yra susidūręs su panašia skausminga patirtimi – iš turimos patirties galima mokytis; tėvynė yra daugiau nei konkreti teritorija – ją galima išgyventi ir atminti dainomis; žmogui svarbu turėti tėvynę.

Žmogaus sąmonė kiekvieną įvykį yra linkusi susieti su tam tikra vieta. Vadinasi, tautos istorinį pasakojimą būtina *įvietinti*. Keltume prielaidą, kad vadovėlyje minimi vietovardžiai ir vandenvardžiai (tiesa, jų nėra itin daug), taip pat „Skaitymuose“ skelbiami padavimai veikia kaip topografinės atminties sergėtojai ir ugdytojai. Per juos atskiriama tai, kas yra sava ir kas svėtima, jie suteikia galimybę matyti savo tautą per ryšį su kitais kraštais. Vadovėlyje įvardijamos konkrečios geografinės vietos apie jas primena ir skatina prisiminti³⁰.

„Skaitymuose“ išspausdinto Krėvės sukurto padavimo apie Šarūną pirmaisiais sakiniiais į vaiko patirties žemėlapij įrašomas Lietuvos kaip valstybės vardas:

Sako, tai buvę tada, kai dar Lietuva buvo ir joje pagonys gyvenę. Buvęs tada karalius Šarūnas, kuris panorėjęs visą pasaulį nugalėti, visas karalystes užkariauti ir visus karalius nužudyti, o tada patsai vienas visus žmones būtų valdęs (S 1945, Nr. 1: 3).

.....
 Ūdrijos apyl. apie 1932 m.“, leistų kelti prielaidą, kad rengdami medžiagą spaudai leidėjai galėjo pasinaudoti lietuvių išeivių iš tėvynės atsivežtais folkloriniais užrašais.

30 Vadovėlio adresato pastanga atminti atsiskleidžia vartant Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje saugomą „Lietuvių literatūros konspekto“ egzempliorių. Vyskupo Motiejaus Valančiaus biografiijoje šviesiai mėlynu pieštuku pabraukti vieninteliai žodžiai: „Gimęs Telšių apskr. Salantų v., mokėsis Ž. Kalvarijos dominikonų.“ Tegalima spėti, kad skaitytojas pasižymėjo jam gerai pažįstamas vietas, tokias, kurių ilgimasi, kurias vien radus paminėtas sąmonė imasi veikti. Gal taip norėta įsiminti, neleisti pamiršti.

Tame pačiame egzemplioriuje esama ir prierišo ranka (tai galėjęs padaryti vadovėlio savininkas): tekste, kur pristatoma Juozo Tumo-Vaižganto biografija ir nurodoma rašytojo kilmė „iš Svedasų par. valstiečių“, pridedama „Rokiškio apskr.“; prierišas patikslina – padeda suvokti mastelį, perduoda autentišką tikrovės vaizdinį, pasako, kas kam priklauso.

Taip primenama, kad tauta yra politinė bendrija. Kadangi politinė bendrija turi savo centrą, greičiausiai ne šiaip sau „Lietuvių literatūros konspekte“ primenamas ir padavimas apie Vilniaus įkūrimą – „Mes turim padavimą apie Vilniaus įkūrimą“ (Janutienė 1946b: 7). Vadovėlio autorės pasirinktas asmeninis įvardis *mes* apibrėžia vienai politinei bendrijai priklausančius asmenis, o padavimas apie sostinės įkūrimą žodžiu *mes* įvardijamą bendruomenę sutelkia. Be to, „Lietuvių literatūros konspekte“ atsiranda ir pavadinimai *Mažoji Lietuva*, *Didžioji Lietuva*. Vaikui, turinčiam šalia gerai Lietuvos istoriją išmanantį mokytoją, šie pavadinimai gali išaugti į pasakojimus apie Prūsų Lietuvos, jos žmonių likimą, apie Mažosios Lietuvos šviesuolių tarnystę Lietuvos idėjai. Pastebėtina, kad Janutienės tekste yra užuominų, galinčių tapti tokiais pokalbiais; pavyzdžiui, autorė primena rekrutų dainas, tiksliai nusakančias lietuvių vargus XVIII amžiaus Prūsijos kariuomenėje, rašo apie Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Liudviko Rėzos ir Tilžės gimnazijos mokytojo Eduardo Gizevijaus Mažajoje Lietuvoje surinktas ir išleistas dainas (ten pat: 2, 8).

Darydami prielaidą, kad tautosakai skirtoje „Lietuvių literatūros konspekto“ dalyje ir „Skaitymuose“ minimi vietovardžiai sudaro tam tikrą gimtąjį kraštą pažįstančio ir jo istoriją išmanančio žmogaus vartojamų vietovardžių minimumą, pasekime, ką jie dar aprėpia. *Prūsai*, *Prūsija* ir *Kuršių žemė* reprezentuoja baltų genčių istorinio likimo tematiką, *dzūkai*, *Dainava*, *žemaičiai* – etninį savitumą, o veikimą kultūros lauke, be jau minėtų *Karaliaučiaus* ir *Tilžės*, leidžia įprasminti *Veliuona*, kurios apylinkėse kunigas Antanas Juška surinko apie pusšesto tūkstančio dainų. Bendruomenės atmintį su regimuoju kraštovaizdžiu leidžia sujungti padavimuose minimi vietovardžiai: *Upytė*, iškylanti pasakojime apie bajorą Čičinskį (Čičinską), *Plungė*, siejama su dviem padavimais apie Gundingos (Gandingos) pilies kalne paslėptus pinigus, *Kretinga*, garsėjanti savo bažnyčios vargonų istorija, ar *Vištyčio ežero* atsiradimą aiškinantis padavimas. *Merkinė*, kurioje esą gyvenęs kunigaikštis Šarūnas, leidžia sugrąžinti vadovėlio skaitytoją į dainose išsaugotą senovinio epo laiką. Visos įvardytos ir į vaiko atmintį įrašomos vietos turi savo istoriją – jos tampa pasakojimo apie tautosaką dalimi ir pačios gali virsti pasakojimais.

Tautosakos apžvalgoje kaip dar viena tautinės sąmonės ugdymo kryptis veikia vardai: Janutienė itin glaustai pristato tautosaką rinkusius Dionizą Pošką, Simoną Stanevičių, Simoną Daukantą, Motiejų Valančių, Lauryną Ivinskį, Antaną Baranauską, Joną Basanavičių ir kt. Mini ir mūsų liaudies dainomis susižavėjusį Gotholdą Efraimą Lesingą, rinkinyje „Tautų balsai dainose“ (1807) aštuonias dainas paskelbusį Johanną Gotfrydą Herderį, Johano Volfgango Gėtės baladę „Žvejė“, kurioje, pasak autorės, buvo panaudoti trys posmai iš Herderio rinkinio. Panašu, kad pristatomos asmenybės susiejamos su konkrečiais kultūriniais tekstais, įpraminančiais tautos savitumą. Tokiais kultūriniais tekstais laikytinas Ruigio lietuvių ir vokiečių kalbų žodynas, kuriame jis „maloniniams žodžiams pailustruoti įdėjo

3 liaudies dainas“ (ten pat: 8), Rėzos ir Stanevičiaus parengti liaudies dainų rinkiniai, grožinės literatūros tekstai, iš kurių išskiriama Valančiaus apysaka „Palangos Juzė“. Vardai ir tekstai vadovėlio autorei taip pat leidžia išryškinti dar vieną į tautą bendruomenę telkiančią idėją, – ji teigia, kad tautos kultūra yra vertybė, verta visų rūpesčio, kuris gali padėti užtikrinti kultūros gyvastingumą ir klestėjimą (Girnius 2015: 22). Be to, savita tautos kultūra praturtina ir kitų tautų kultūras.

Folkloriniai pasakojimai apie vietas, kuriais dalijamasi „Skaitymuose“ arba užsimenama „Lietuvių literatūros konspekte“, įvardyti istoriniai įvykiai ir reiškiniai, kultūros vardai ir tekstai formuoja bendros atminties lauką, padedantį ugdyti tautinę savipratą. Taip siekiama perduoti sampratą, kad tauta kuria save istorijoje. Istorinis pasakojimas pasako tautos nariams, „kas jie esantys, iš kur jie kilę, ką jie gavę iš protėvių ir ką jie turi perduoti savo vaikams ir ateities kartoms“ (Girnius 2011: 373).

APIBENDRINIMAS

Pirmaisiais pokario metais Vokietijoje lietuvių bendruomenė, išgyvenusi ypatingas egzistencines įtampas, gebėjo susitelkti, o atskiri tos bendruomenės nariai – ir sąmoningai įsipareigoti intelektualo misijai. Viena iš jų buvo Petronėlė Orintaitė-Janutienė, mokytojavusi Augsburgio gimnazijoje, rengusi skaitinius, rašiusi literatūros vadovėlius, reiškusi nuomonę švietimo klausimais periodikoje. Užsiimdama švietėjiška, pedagogine veikla ji rėmėsi tarpukario Lietuvoje įgyta mokytojos patirtimi, turimais tektais ir atmintimi. Būtent atminties fenomenas pasirodo besantis labai svarbus stoka paženklintoje karo pabėgėlių situacijoje: Janutienė ano meto rašytiniame palikime dalijosi tuo, ką išlaikė atmintyje, taip padėdama kitiems sužinoti ir atsiminti.

Pirmasis DP stovykloje parengtas ir išleistas vadovėlis – Janutienės „Lietuvių literatūros konspektas“ – pradedamas nuo tautosakos aptarimo. Šitaip pratęsiamą tarpukario Lietuvoje gyvavusi literatūros mokymo tradicija ir nesąmoningai vadovėlio ir „Skaitymų“ adresatui – karo pabėgėlių stovyklos gimnazistui – perduodama į bendruomenę telkiančio žodžio idėja. Adresato tautinei savipratai ugdyti(s) formuojama unikali mąstymo schema, nusakanti, kas sudaro tautos, kaip esminės bendruomenės, kolektyvinę tapatybę, kas kuria žmogaus ryšį su tauta kaip bendruomene – kada ir kaip jai įsipareigojama, kas būdinga su tauta besitapatinančio žmogaus savimonei.

Kolektyvinė tapatybė Janutienės vadovėlyje apibrėžiama įvardijant tai, kuo tautos žmonės dalijasi. Tautinio savitumo ieškoma sakininės tradicijos tekstuose. Tautosakos kūriniai turėjo padėti įdiegti į vaiko sąmonę tautos epo idėją, juose minimi Lietuvos kraštovaizdžio objektai – aktualinti istorinę ir folklorinę atmintį,

o išryškinti istoriniai tautos laimėjimai ir pralaimėjimai leido įprasminti tautos žmogaus pasirinkimus ir laikysenas sudėtingose istorinėse situacijose.

Įsipareigojimas tautai suvokiamas kaip pasirengimas tėvynę *ginti* ir ją *kurti*. Kadangi *kurti* yra ir *ginti* (o tik tokia gynyba tuo metu buvo įmanoma), karo pabėgėlių stovyklos gimnazistui įvardijamos tos kultūros asmenybės ir tie tekstai, kurie atskleidžia tautos kūrybinę galią ir sąmoningą tautos narių įsipareigojimą liudyti tautos savitumą. Tautosaką apžvelgiančioje vadovėlio dalyje minimi kultūros vardai ir tekstai įrodo, kad bendruomenė geba reflektuoti savo praeitį, ją fiksuoti ir perduoti ateities kartoms. Manytume, kad vadovėlio medžiagos pristatymo pobūdis, ryškėjančios tautinės ir kultūrinės nuostatos perteikia Janutienės poziciją, kad veikimas kultūros lauke yra kaip viena iš susigyvenimo su nauja istorine tikrove alternatyvų.

Janutienė primena, kad tautinės bendruomenės tęstinumą, kaip ir jos narių moralumą, pažeidžia išduota kalbinė tapatybė. Jaunam žmogui aiškiai formuluojamas imperatyvas, kaip derėtų elgtis ir ko nevalia atsisakyti. Spėtina, kad greičiausiai trauminės bendruomenės patirtys lėmė, jog į asmens savikūros lauką buvo įtrauktas tautinės tapatybės, paveldimos ir perimamos, klausimas. Tauta, pažinta per jos kūrybą, jaunuomenei siūlė atramas ir kryptis – turėjo padėti prasmingai pasirinkti ir oriai veikti, be to, ir pats vadovėlis veikė kaip identifikavimosi su tauta, kaip svarbiausia bendruomene, būdas. Jis telkė (pirmiausia konkrečios pabėgėlių stovyklos vaikus), buvo dovanojamas (siejo šeimos narius), jo leidyba rūpinosi visa bendruomenė (tokių paliudijimų randame vadovėlių pratarmėse, pabaigos žodyje, laiškuose). Šios įžvalgos taip pat galėtų tapti kitų tyrimų objektu.

ŠALTINIAI

S – *Skaitymai: „Žiburių“ priedas*, [redaktorė Petronėlė Orintaitė-Janutienė], Augsburgas, 1945–1946.
 Ž – *Žiburiai*: lietuvių savaitraštis, [redagavo Juozas Vitėnas [et al.], Augsburgas, 1945–1949.

LITERATŪRA

- Ambrazevičius Juozas 1946. *Literatūros teorija*, Meerbeck: Lietuvių gimnazija.
 Ambrazevičius Juozas 1948. *Literatūros teorija. Poetika: vidurinėms ir aukštesniosioms mokykloms*, atspausta iš antro leidimo, Scheinfeld'as: [s.n.].
 Ambrazevičius Juozas, Skrupskelienė Alina, Vaičiulaitis Antanas 1938. *Naujieji skaitymai: I klasei*, II leid., Kaunas: Sakalas.
 Ambrazevičius Juozas, Skrupskelienė Alina, Vaičiulaitis Antanas [1947?]. *Naujieji skaitymai: I klasei*, II pat. leid., München.
 Ambrazevičius Juozas, Grinius Jonas, Vaičiulaitis Antanas 1947. *Visuotinės literatūros istorija: nuo klasicizmo iki dabarties*, Schweinfurtas: Tėviškė.
 Babrauskas Benediktas 1947. *Lietuvos keliu: skaitiniai lietuviškai ištrėmimo mokyklai*, Weilheim-Teck: Atžalynas.
 Bartusevičius Vincas 2012. *Lietuviai DP stovyklose Vokietijoje: 1945–1951*, Vilnius: Versus aureus.

- Bieliauskas Vytautas 1946. „Tautos kultūrinėse varžybose“, *Aidai: lietuvių kultūrinis žurnalas*, Nr. 3 (15), p. 36.
- Bradūnas Kazys 1997. „Kiti Nepriklausomybės amžininkai poetai“, in: *Lietuvių egzodo literatūra, 1945–1990*, redagavo Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris, Vilnius: Vaga, p. 115–186.
- J. B. [Brazaitis Juozas] 1949. „Lietuvių literatūra“, *Aidai*, Nr. 23, p. 82–83.
- Bukauskienė Teresė 1993. *Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Daujotytė Viktorija 1993. „Sugrįžus prie tautinio epo“, in: Antanas Paparonis–Šmulskštys. *Pasakų atošvaistos*, Kaunas: AB, p. 123–132.
- Ereminas Gintautas, Spečiūnas Vytautas 2006. „Karo pabėgėliai“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. IX: *Juo–Khi*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, p. 477–479, prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/Straipsnis/karo-pabegeliai-38157>.
- Geda Sigitas 1994. „Apie tai, ko dar nebuvo. Išiškėta ir patikėta?“, *Šiaurės Atėnai*, Nr. 10 (206), p. 3.
- Giedrius Antanas 1930. *Pasakos*, t. 1, iliustravo K. Šimonis, Kaunas: Spaudos fondas.
- Girnius Kęstutis K. 2002. „Tauta ir nacionalizmas“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 6, p. 303–312.
- Girnius Kęstutis K. 2011. „Mąstymas tautomis: konceptuali normatyvioji nacionalizmo schema“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 6, p. 370–382.
- Girnius Kęstutis K. 2015. „Tauta“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 1, p. 11–23.
- Janutienė Petronėlė [P. Jan.] 1946a. „Amžinasis švietimo klausimas“, *Aidai: lietuvių kultūrinis žurnalas*, Nr. 5 (17), p. 67.
- Janutienė Petronėlė 1946b. *Lietuvių literatūros konspektas*, Augsburg: Augsburgio lietuvių gimnazija.
- Jonynas Vytautas A. 1997. „Kiti Nepriklausomybės amžininkai beletristai“, in: *Lietuvių egzodo literatūra, 1945–1990*, redagavo Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris, Vilnius: Vaga, p. 264–319.
- Kairiūkštė Nastazija 2005. „Išėivija“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. VIII: *Imhof–Junusas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, p. 339–340, prieiga per internetą: <https://www.vle.lt/Straipsnis/iseivija-32989>.
- Kasakaitis Vaclovas 1945. „Žodis pradendant“, *Žiburiai: lietuvių savaitraštis*, Nr. 2, p. 3.
- Katilius Viktoras 1938. „Eglės žalčių karalienės’ pasaka“, *Židinys*, Nr. 12, p. 670–690.
- Kelmūtis A. 1948. „Mūsų vadovėlinis balansas“, *Mintis*, Nr. 93 (476), p. 3.
- Kerbelytė Bronislava 2002. „[Rec.]: Vytautas Naruševičius. Žalioji rūtelė: Liaudies dainų poema. Lietuvių tautos lyrinis valstiečių šeimos epas. Redagavimas ir korektūra autoriaus. Jonava: UAB „Dobilo leidykla „Jonava“, 2000. – 391 p.“, *Tautosakos darbai*, t. XVI (XXIII), p. 310–311.
- Kuizininė Dalia 2003. *Lietuvių literatūrinis gyvenimas Vakarų Europoje 1945–1950 metais: Rašytojų draugijos veikla, kultūrinė spauda, literatūriniai debiutai*: studija ir šaltinių publikacijos, Vilnius: Versus aureus.
- Kulbokas Vladas 1982. *Lietuvių literatūrinė kritika tremtyje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Kuzmickis Zigmantas 1934. *Lietuvių skaitymai*, II pat. leid., Kaunas: Sakalas.
- Kuzmickis Zigmantas 1936. *Lietuvių literatūra*, d. I: *Tautosaka*, II pat. leid., Kaunas: Sakalas.
- Kuzmickis Zigmantas 1937. *Mokyklos skaitymai*, Kaunas: Sakalas.
- Lazdynas Gintaras 2013. „Herojinis epas: didžioji lietuvių tautos liga“, *Metai*, Nr. 7, p. 77–91, prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/component/content/article/7265-gintaras-lazdynas-herojinis-epas-didzioji-lietuviu-tautos-liga>.
- Levina Jūratė 2017. „Neskelbtos Greimo recenzijos apie lietuvių literatūros istoriją“, *Colloquia*, Nr. 39, p. 125–129.
- Levina Jūratė 2019. „Trys Greimo estetikos“, *Colloquia*, Nr. 42, p. 113–134.
- Lietuvių egzodo... 1997. *Lietuvių egzodo literatūra, 1945–1990*, redagavo Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris, Vilnius: Vaga.
- Liulevičienė Aušra 1997. „Antanas Vaičiulaitis“, in: *Lietuvių egzodo literatūra, 1945–1990*, redagavo Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris, Vilnius: Vaga, p. 225–244.

- Maceina Antanas 1934. *Tautinis auklėjimas*, Kaunas: Šviesa, prieiga per internetą: <http://www.maceina.lt/html/tautinisauklejimas.html>.
- Marcinkevičius Justinas 1993. „Pradžių pradžios“, Antanas Paporonis-Šmulskštys. *Pasakų atošvaistos*, Kaunas: AB, p. 5–8.
- Masilionis Juozas 1947. *Lietuvių literatūros istorija*, Scheinfeld: [s.n.].
- Matulaitienė Stasė 1997. *Kaip mokyta literatūros*, Kaunas: Šviesa.
- Misiūnas Remigijus 2003. *Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952*, Vilnius: Versus aureus.
- Miškinis Motiejus 1939. *Lietuvių literatūra*, d. 1, Kaunas: Spaudos fondas.
- Naujokaitis Pranas 1948. *Lietuvių literatūra: trumpas lietuvių literatūros istorijos kursas gimnazijai*, Tübingen: Patria.
- Naujokaitis Pranas 1976a. *Lietuvių literatūros istorija: [1928–1944 m.]*, t. 3, Čikaga: JAV kultūros taryba.
- Naujokaitis Pranas 1976b. *Lietuvių literatūros istorija: [1944–1975 m.]*, t. 4, Čikaga: JAV kultūros taryba.
- Norkus Jonas 1926. *Literatūros teorija*, antrasis patais. leid., Kaunas, 1926 (trečiasis patais. leid., Kaunas, 1930).
- Palukaitis Jonas Pranas 1993. *Lietuvių periodika Vakarų Europoje: 1944–1952*, Vilnius: Žurnalistika.
- Sadauskienė Jurga 2007. „Poetinės semantikos kaita dainose, arba Dainuoti Brazdžionį: 100-ąsias gimimo metines paminint“, *Tautosakos darbai*, t. XXXIV, p. 337–343.
- Sauka Leonardas 2006. „Šiandieninio lietuvių tautosakos mokslo literatūrinis estetinis užnugaris“, *Tautosakos darbai*, t. XXXI, p. 58–65.
- Sauka Leonardas 2007. „Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ kelionė į rašto pasaulį“, in: *Pasaka „Eglė žalčių karalienė“*, t. 1: *Lietuvių variantai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 17–40.
- Sauka Leonardas 2008. „Pasaka „Eglė žalčių karalienė“ tyrinėjimų akiratyje“, in: *Pasaka „Eglė žalčių karalienė“*, t. 4: *Tyrinėjimai ir kitos žinios*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 13–46.
- Striogaitė Dalia 2005. „Kūrinio istorija“, in: *Baltaragio malūnas ir jo byla: pirmoji Kazio Borutos „Baltaragio malūno“ redakcija: straipsnis, skirtas kūrinio istorijai, dokumentinė ir literatūrinė medžiaga*, parengė Dalia Striogaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 219–253, prieiga per internetą: http://www.saltiniai.info/files/literatura/LH00/Dalia_Striogaitė_Kūrinio_istorija.LH4501A.pdf.
- Stundžienė Bronė 2018. „Martyno Liudviko Rėzos dainynas ir jo šiuolaikinė recepcija“, Martynas Liudvikas Rėza. *Raštai*, t. V: *Prūsijos lietuvių dainos*, sudarytoja Liucija Citavičiūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 53–76.
- Su naujomis... 1945. „Su naujomis viltimis“, *Aidai: lietuvių informacinis leidinys*, Nr. 4, p. 1–2.
- Šalkauskis Stasys 1933. *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas: Bendrovė „Sakalas“.
- Šeina Viktorija 2017. „Maironis tarpukario Lietuvos mokykloje“, *Žmogus ir žodis*, t. 19, Nr. 2: *Literatūrologija*, p. 33–50.
- Tremtinių... 1946. „Tremtinių gimnazijų ir progimnazijų statistika“, *Tremtinių mokykla: mėnesinis pedagogikos žurnalas*, Nr. 1, p. 87.
- Vanderstoep Petrauskaitė Laima 2014. „Juozas ir Marija Plačiai. Gyvenom kaip ne karo metu“, in: *Manėm, kad greit grįšim: 18 pokalbių apie pasitraukimą į Vakarų 1940–1944 metais*, sudarė Dalia Cidzikaitė, Laima Petrauskaitė Vanderstoep, Dalia Stakytė Anysienė, Vilnius: Aukso žuvys.
- Vėlavičienė Silvija, Poškutė Birutė, Karalienė Eglė (sud.) 2002. *Lietuvių išėjovijos spaudos bibliografija 1945–2000*, t. 1, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka.
- Zobarskas Stepas 1945. *Aušrelė: vadovėlis antrajam pradinės mokyklos skyriui*, VII leidimas, Tübingen: Lietuvių sąjungos leidinys.
- Žmuida Eugenijus 2011. „Eglė žalčių karalienė: gyvybės ir mirties domenai“, *Tautosakos darbai*, t. XLII, p. 159–169.

Reflections of the Lithuanian World in the Literature Textbooks from the DP Camps: Analyzing the Concept of Folklore

JURGA DZIKAITĖ

S u m m a r y

Keywords: DP (displaced persons') camps, Lithuanian culture, folklore, textbooks, national consciousness.

The article deals with the literature textbook published in Augsburg, Germany, in 1946 and entitled "Synopsis of the Lithuanian Literature". It was edited by a Lithuanian writer and teacher Petronėlė Orintaitė-Janutienė, and its sources included a textbook "The Lithuanian Literature: Part 1", published in the interwar Lithuania (in 1939) and edited by Motiejus Miškinis. However, Orintaitė-Janutienė emphasized having used the publication by Miškinis only "a little", while writing all the rest "from the memory". Therefore, the article aims to elucidate what image of the Lithuanian world this memory-based textbook rendition impressed upon the young person studying at a war refugees' camp, what support it proposed, and what kind of experience it prepared the young one for. The more detailed analysis focuses on the part from the textbook that briefly outlined the concept of folklore. This choice is grounded in the idea nationalism theory that oral culture bears special significance to the formation of the nationality and development of the national consciousness. The analysis also includes some folklore texts from the literary supplement (also edited by Orintaitė-Janutienė) to the Lithuanian weekly *Žiburiai* ('Lights'), published in Augsburg in 1945–1949. The author notes that the outline of the Lithuanian folklore in the textbook and the selection of the folklore samples stemmed from the interwar Lithuanian schooling tradition, but they also reflected reaction to the complicated historical situation, in view of which the national community had to rally and act together, discovering new alternatives for survival. The analyzed material allows the author to conclude that the national consciousness of the Lithuanian student at the DP camp was strengthened by presenting certain past experiences inherited from the ancestors, by fostering the idea of historical continuity, by reviving and cherishing the topographic memory, emphasizing the most important existential attitudes, and listing the culture texts testifying to the Lithuanian national distinction.

Gauta 2020-01-30